

ПОСЛЕРАТНА СУЂЕЊА ЗА СТРАДАЊЕ СРБА И ЈЕВРЕЈА У БАЧКОЈ 1942. ГОДИНЕ

Разбијањем југословенске државе, априла 1941, успостављено је више окупационих система, а Бачка и Барања припале су хортијевској Мађарској чиме је остварен део ревизионистичких тежњи северног суседа. Мађарска национална мањина на овим просторима поново је постала владајућа нација, а живљење у првој југословенској држави оставило је изразитије трагове њеног незадовољства и жеље за одређеним реваншом.

Од првог дана краткотрајног априлског рата окупационе снаге, али и делом домаћег мађарског становништва, применили су одређене мере које ће попримити елементе геноцида. За само четири дана, колико је трајао априлски рат на бачким просторима, страдало је преко 3.000 њених житеља, у највећој мери Срба.¹ Значајно је истаћи да је тада убијено свега десет бачких Јевреја, мада су они били изложени екномској пљачки и масовној радној обавези.

Под посебан удар дошло је српско монархистички расположено становништво, али најжешћу репресију ипак су доживели српски колонисти насељени на ове просторе после Првог светског рата. Мађарске окупационе власти већ 25. априла 1941. издале су наредбу да сва лица српске, босанске, црногорске и циљанске народности која нису имала пре 31. октобра 1918. године оцијинску завијачност на подручју Велике Мађарске (без Хрвајске), а нису ни њихови ови лица иј. уселиници и колонисти морају, у року од три дана, почевши од 28. априла, наусити мађарску државну територију.² Колонисти су могли понети само нешто имовине, а главни правци њиховог протеривања ишли су преко Петроварадина и Сремске Митровице. Овај правац није изабран случајно јер су у кретању према Србији морали проћи кроз подручје које је контролисала усташка

¹ Том приликом у Новом Саду лишено је живота око 500 лица, Сенти 484, Суботици 210, Сомбору 116, Пачиру 182, Кањижи 112, Кули 49, Чуругу 40 итд. Међутим, најтрагичнију судбину тих дана доживело је српско колонијално насеље Сириг надомак Н. Сада где је само у једном дану убијено више од стотину становника. (*Злочини окупатора и његових помајача у Војводини 1941–1945*, књ. 1, Н. Сад 1946, 7–28).

² Музеј Војводине Нови Сад-архивска збирка (даље МВ. АЗ), *циљани пролас*, док. 12191.

власт. Том приликом били су изложени разним малтретирањима па и претњама физичке ликвидације. Највећи део колониста протеран је већ крајем априла и током следећег месеца. Данас, и поред опсежних истраживања тешко је утврдити тачан број прогнаних лица. Према неким проценама он се креће негде око 30.000. Остали колонисти, нарочито после избијања оружаног устанка у лето 1941. године, као *йосебно ойасно сйановницийво йо мађарску државу*, били су интернирани у логоре где многи, у тешким условима живота, нису дочекали завршетак рата.³

Протеривањем српских колониста и њиховим интернирањем требало је да се обезбеди простор за насељавање око 16.000 мађарске аграрне сиротиње, тзв. Секеља, којима је дата не само земља већ и куће и инвентар прогнаних Срба. Наиме, овим мерама окупационе власти желеле су да успоставе апсолутну бројчану доминацију мађарског живља у Бачкој и врате онај процентуални однос који је на тим просторима владао до 1918. године. Због тих разлога, првих дана окупације, приметан је двојаки однос према српском становништву – према онима који су на тим просторима живели до – и после 1918. године. Наравно, први и њихови потомци као некадашњи грађани Аустроугарске требало је да и даље остану мађарски држављани према закону о народностима који је донет 60-их година 19. века, чији је циљ била постепена асимилација словенских народа. Зато није нимало случајно што је баш од њих, нарочито од виђенијих Срба, затражена изјава лојалности држави круне светог Стевана.

Избијањем оружаног устанка и позива Комунистичке партије Југославије, после напада Немачке на Совјетски Савез, бачки комунисти међу којима је трећина припадала мађарској националности, сви до једнога су се одазвали. Међутим, у веома комплексним условима устанички покрет доживео је пораз што је још више усложило деликатне међунационалне односе условљене мађарском окупацијом.

До краја 1941. окупационе власти покушавале су да пацификују бачки простор и потпуно га инкорпорирају у државноправни оквир хортијевске Мађарске. Међутим, почетак следеће године обележиће трагично страдање српског и јеврејског народа у Бачкој у тзв. рацији када је страдало преко 4.000 њених житеља, највећим делом Срба и Јевреја.

Мањи војнички окршај Шајкашког партизанског одреда са мађарским жандармеријским снагама 4. јануара 1942. послужио је као повод за обрачун мађарске државе са Србима и Јеврејима шајкашких места, Новог Сада и Старог Бечеја. Наступила је радикализација српског и јеврејског питања која је била условљена вишеструким разлозима. Наиме, на том простору живело је бројније српско становништво, а мађарска власт је изражавала одређен страх од њихове могуће побуне. Чак је и сама

³ О томе види опширније: Звонимир Голубовић, *Шарварска јоліоја (Проййеривање и лојорисање Срба Бачке и Баране 1941–1945)*, Нови Сад 1995, 353 и Владислав Ротбарт, *Јујословени у мађарским заййорима и лојорима 1941–1945*, Београд 1988, 459.

подстицала тај страх код локалног мађарског становништва ширењем вести о српском устанку за Божић 1942. године материјално потпомогнуто од Јевреја. У то време Мађарска је желела и да амортизује политички притисак Немачке да као њен савезник пошаље што више јединица на Источни фронт где је дошло до застоја немачке офанзиве. Мађарској држави је добро дошао поменути војнички сукоб са партизанском јединицом да отпочне обрачун са *увек нејоузданим и на бунџ сѣремним Србима*. Заправо, то је било потребно мађарској држави да пред Рајхом покаже да је на њеној територији дошло до српско-јеврејске побуне те да ће се због тога ту морати ангажовати знатније војне снаге. Такође, требало је Немачкој дати и израженији доказ вођења антисемитске политике јер је Мађарска том питању почетком рата прилазила прилично обазриво.

За мање од месец дана, колико је трајала рација у јужној Бачкој, страдало је 2.578 Срба и 1.068 Јевреја.⁴ Сви они били су жртве неразумне политике мађарског окупатора која га је учинила одговорним за страдање невиног становништва, а и онако заоштрене међунационалне (српско-мађарске) односе у Бачкој још више погоршала.

Ослобођењем Бачке, октобра 1944, мађарска национална мањина у Војводини, највећим делом због страдања Срба у рацији 1942, али и њиховог страдања 1941, биће проглашена за колективног кривца, исто као и немачка. Наступиће радикалнији обрачун, посебно са Мађарима за које се процењивало да потпадају под категорију ратних злочинаца. У време деловања Војне управе за Банат, Бачку и Барању (октобар 1944-фебруар 1945) доћи ће до израженијег кажњавања, нарочито у првој фази њеног деловања (до 1. децембра 1944). Од тада се радикално мења став према војвођанским Мађарима када и они постају равноправни грађани; пружа им се и могућност ступања у партизанске јединице а кажњавају се само најодговорнији.⁵

Још на Другом заседању АВНОЈ-а донета је одлука да Национални комитет формира Државну комисију за утврђивање злочина окупатора. После тога, у процесу формирања земаљских комисија Покрајински народноослободилачки одбор Војводине одлучио је (10. децембра 1943) да се такве комисије формирају и при нижим органима власти. Те комисије је требало да сакупе податке о злочинима и злочинцима, убиствима, злостављањима, пљачки, силовањима, одвођењу у логоре, разним малтретирањима и приведу правди сва лица која су у томе учествовала, без обзира на националну припадност. Посебно је упозорено на потребу евидентирања Мађара и Немаца који су се добро држали према словенским народима како би се казна извршила само над онима који су учествовали

⁴ З. Голубовић, *Рација у јужној Бачкој 1942*, Нови Сад 1992, 360.

⁵ Према нашим истраживањима број страдалих војвођанских Мађара креће се негде око 5.000 што се знатно разликује од броја неких мађарских историчара и публициста који тврде да се он креће између двадесет и шездесет хиљада.

у злочинима, а поштедели невини припадници ових националности.⁶ Било је то у складу са прокламованом националном политиком КПЈ.

Покрајинска комисија за утврђивање злочина окупатора и његових помагача основана је 17. септембра 1944. Тада се оснивају и, тзв. већа статистичара која су имала задатак да прикупе податке о свим злочинима на територији Војводине. Главни народноослободилачки одбор Војводине придавао је раду на тим пословима посебан општенародни значај. Октобра 1944. донет је посебан Правилник о раду комисије. Међутим, и поред прецизних упутстава и правила, у Војводини су се јавили примери личне освете, али и самовоље у раду органа ОЗНЕ чији припадници нису најбоље познавали војвођанске прилике.

Драстичније кажњавање отпочело је одмах по ослобођењу Војводине и то углавном на основу изјава сведока. Међутим, суђењима се ипак настојало дати уверљивији правни карактер. Због тих разлога половином новембра 1944. донета је наредба о забрани уништавања докумената у општинским и градским архивима, јер су она била потребна као доказни материјал у наредним суђењима ратним злочинцима.⁷ Наредба је уследила због појава масовног спаљивања општинских архива, разних књига, пропагандног материјала и других трагова фашистичке пропаганде и делатности. И саме окупационе власти у Бачкој, као и вођства политичких и националистичких партија и организација, приликом повлачења уништавале су велики део својих архива. Већ 17. јануара 1945, првих дана после ослобођења главног града Мађарске, Трива Милитар, као члан Анкетне комисије за Бачку и Барању при Комисији за утврђивање злочина окупатора и његових помагача у Војводини, боравио је у Будимпешти са задатком да прегледа тамошње државне архиве и прикупи што више података за предстојеће суђење ратним злочинцима.⁸

Анкетна комисија у Војводини, а посебно њени нижи органи, интензивно су радили на прикупљању свих релевантних података како би се утврдила одговорност сваког појединца за почињене злочине.

Радикалне мере према делу мађарског становништва и њихово напуштање почетком децембра 1944. утицали су и на рад Анкетне комисије која од 1945. интензивније испитује кривицу сваког појединца, базирајући доказни материјал ипак највише на изјавама сведока. Преко 100 хиљада сведочења представљало је не само значајан доказни материјал, већ и драгоцено сведочанство о страдању српског и јеврејског народа у Војводини током Другог светског рата.

Од половине јануара 1945. и потписивања капитулације Мађарске (20. јануара), органи ОЗНЕ интензивније трагају за главним кривцима

⁶ Главни НОО Војводине 1943–1945, Зборник докумената, избор и објашњења Јелена Попов, Н. Сад – Ср. Карловци 1977, 19.

⁷ Архив Војводине, Н. Сад. Фонд-Комисија за утврђивање злочина окупатора и његових помагача у Војводини (даље Ф. 183). К. 82. бр. 86/944.

⁸ АВ. Ф. 183. бр. 174/945.

за почињене ратне злочине, а посебно за рацију у Бачкој. О томе је београдска *Полиџика* 11. фебруара пренела и званично саопштење Државне комисије за утврђивање злочина окупатора. У њему су наведени главни кривци за злочине у Бачкој – Миклош Хорти, Ласло Бардоши, Ференц Салаш и стотинак војвођанских Мађара.

Већ почетком марта 1945. двојица официра ОЗНЕ нашла су се у Будимпешти ради проналажења ратних злочинаца за страдање Срба и Јевреја. Они су ступили у везу са руским генералом Червениковим који им је већ приликом првог сусрета обећао да ће се лично заложити да се ратни злочинци ухапсе и изруче југословенским властима како би им се могло судити у земљи у којој су починили злочине.⁹

Сматрајући да су сви чланови фашистичких и националистичких организација одговорни за ратне злочине Комисија за утврђивање злочина окупатора у Војводини упутила је 13. јануара 1945. месним повереништвима поверљиви акт у којем се наводи да ратним злочинцима треба сматрати све чланове Странке стреластих крстова (најекстремније мађарске фашистичке организације), као и других националистичких и шовинистичких организација и да је за њихово суђење потребно устројити посебне картотеке. Инсистирало се да се региструју и сва лица која су на било који начин помагала профашистичке организације.¹⁰

За фашистичку организацију Комисија је прогласила и тзв. ДМКСЗ – Културни савез Мађара Јужних крајева чији су чланови били скоро сви војвођански Мађари. Одмах по ослобођењу затражено је од средских и месних органа власти да сачине детаљне спискове њених чланова, а посебно руководилаца месних подружница. Међутим, у многим местима они су већ били ликвидирани, депортирани или су побегли непосредно пред ослобођење Бачке. Већ 24. априла 1945. о ДМКСЗ-у сачињен је детаљан елаборат. Поред анализе активности у елаборату се закључује да је он у свему деловао са фашистичких позиција и да се ратни злочини могу сврстати у четири групе: *јрва*, саветодавна, подстрекачка и помоћничка улога у злочинима приликом деловања Војне управе 1941. године; *друја*, потказивање и помагање у злочинима вршеним по завођењу грађанске управе, нарочито у рацији; *јпређе*, економско упропашћивање словенских народа и *чејврјо*, организована пљачка опште и приватне имовине, посебно Јевреја. На основу детаљних испитивања Комисија је 9. јула 1945. упутила захтев јавном тужиоцу Војводине, Славку Кузмановићу, да све чланове вођства месних организација аутоматски прогласи ратним злочинцима.¹¹ Приликом суђења, међутим, правила се ипак међу њима извесна разлика при чему су највише страдали руководиоци ДМКСЗ-а из места где је спровођена рација.

⁹ АВ. Ф. 183. К. 82. стр. пов. 22/945.

¹⁰ АВ. Ф. 183. К. 82. пов. 9/945.

¹¹ АВ. Ф. 183. К. 82. бр. пов. 53/945.

Од јануара 1945. војвођанска штампа, посебно *Слободна Војводина*, све чешће је објављивала вести о пресудама Војног суда Војне области за Бачку и Барању. Тако је 20. јануара под насловом *Одмазда за злочине* писала „да се постепено сви зликовци приводе суду народа који је проживљавао у рату своје најтеже дане“. Донела је и вест да су деветорица Мађара јавно стрељана у Жабљу због непосредног учешћа у рацији. На годишњицу овог трагичног догађаја писла је и о томе да је триста Мађара из села Мошорина проглашено ратним злочинцима јер су директно учествовали у рацији.

Присуство Црвене армије на територији Мађарске омогућило је органима ОЗНЕ интензивнији рад на проналажењу, хепшењу и привођењу окривљених на суђење. Већ на конференцији министара спољних послова САД, СССР-а и Велике Британије, октобра 1943, одлучено је да се свим кривцима за ратне злочине суди у држави у којој су чинили злочине и по законима тих држава, а не у земљи чији су држављани. Тако је и велики жупан Бач-бодрошке жупаније из времена рата, др Лео Деак, пошто се сам пријавио Русима у Будимпешти 11. марта 1945, на тражење ОЗНЕ, био изручен југословенским властима где му је одмах у Новом Саду и започео судски поступак.¹² Сличну судбину доживели су и други ратни злочинци. У Будимпешти је 9. маја 1945. ухапшен и полицијски саветник у време рације у Новом Саду др Јожеф Кењеки,¹³ а јула исте године органи ОЗНЕ успели су да на мађарској територији ухвате и Милана Л. Поповића, Гезу Баторија, Ђулу Зомборија и друге.¹⁴

Почетком јуна, у време предизборне кампање за месне, среске, окружне и Главни народноослободилачки одбор Војводине, велики публицитет дат је посебно суђењу Јожефу Хеђију, агенту мађарске полиције који је у служби напредовао после акције хапшења Светозара Марковића Тозе, секретара ПК КПЈ за Војводину. После јавног суђења у сали Народ-ног дома у Новом Саду, 8. јуна 1945. осуђен је на смрт вешањем,¹⁵ док су 13. јула у Сомбору јавно стрељани: Јосип Кубик, крзнар, др Франа Влах, градски велики бележник, Адам Михаљ, жандармеријски наредник и Иван Воденичар, каменорезац.¹⁶

Највећу пажњу војвођанске јавности привукло је ипак суђење групи ратних злочинаца у јесен 1945. у којој су били: др Лео Деак, Милан Л. Поповић, Ђула Крамер, Геза Батори, Ђула Зомбори, Јожеф Талијан, др Јожеф Кењеки и Петер Кнези. У центру пажње судског поступка била је њихова одговорност за геноцид над Србима и Јеврејима у време рације.

¹² Деак је први пут саслушан већ 30. III 1945.

¹³ Рођен је 4. III 1894. у Будимпешти где је завршио правни факултет. Радио у полицијској служби, углавном на питањима контроле странаца. Ову дужност обављао је и у Н. Саду од августа 1941. до марта 1943.

¹⁴ *Слободна Војводина*, Суботица 4. VIII 1945, 7.

¹⁵ *Зайшници са саслушања и суђења Ј. Хеђију*, МВ. АЗ, бр. 6457, 8349 и 8354.

¹⁶ *Слободна Војводина*, Суботица, 14. VII 1945, 2.

Судски поступак углавном је био заснован на изјавама сведока и суочењима оптужених. Тако је, примера ради, против великог жупана Л. Деака сведочило чак 22 грађана, међу којима (4. априла 1945) и познати мађарски књижевник из Сомбора Јанош Херцег. У мањој мери коришћени су архивски документи, исечци из новина, прогласи итд. О том суђењу и надлежностима војних и редовних судова сазнајемо више из једног поверљивог дописа Славка Кузмановића, јавног тужиоца Војводине, јавном тужиоцу ДФЈ од 5. септембра 1945. у којем га је обавештавао следеће: „Пре доношења закона о уређењу и надлежности војних судова истрага је вођена на основу Уредбе о војним судовима и сматрало се да је Војни суд надлежан за суђење по овом предмету. Ступањем на снагу Закона о уређењу и надлежности војних судова чланови Војног суда стали су на становиште да именованима треба да суди редовни народни суд, док ми стојимо на становиштву да на основу одредбе 2. ст. чл. 32 истога Закона именованима треба да суди Војни суд. Наиме, ради се о делу против отаџбине, који су у току рата починили наведени са нарочито тешким последицама. Са правног гледишта пре леже сви услови да им суди војни суд. Са полтичког гледишта се указује још више потреба да ова лица изведемо на јавно суђење пред Веће војног суда. Наш народ овде још увек сматра да тако истакнутим злочинцима каквим се горњи указују треба да суде војни судови. Ово долази отуда што наша војска овенчана славом ужива неподељено поверење у нашем народу. Има још један момент који указује да треба да им суди Војни суд. Наиме, међу злочинцима налази се неколико официра и то: Геза Батори, Ђула Зомбори и Јожеф Талијан. С обзиром на то и јавност Мађарске би примила Војни суд пре него грађански. Из горе наведених разлога молим јавног тужиоца ДФЈ да у смислу чл. 32 стави предлог Врховном суду да се донесе решење да горњим лицима суди Војни суд Треће армије у Новом Саду“.¹⁷

Јавни тужилац Војводине С. Кузмановић упутио је 20. октобра 1945. Војном суду Треће армије оптужницу против ратних злочинаца. Првооптужени Лео Деак био је терећен из разлога што је „при уласку мађарске окупационе војске у Сомбор одржао поздравни говор, величајући Хортија, сарађујући најтешње са одговорним војним лицима узевши учешће у одређивању лица која ће бити ликвидирани априла 1941. године и организовао одбор који је информисао окупаторску војну управу о држању појединих лица за време старе Југославије и оцењивао поверљивост суграђана са становишта мађарског окупационог поретка. Што је својом изјавом у будимпештанском листу *Pester Lloyd* да је у време старе Југославије био прогањан и осуђен на смрт од српских националиста желео да изазове и распири мржњу окупаторске власти и овдашњих Мађара према српском народу и да изазове одмазду над невиним становништвом, као и да се покаже као мученик и тиме себи створи повољне услове

¹⁷ МВ. АЗ, бр. 8396.

за политичку кријеру“. Што је као велики жупан и „лице специјалног поверења злогласног министра Ференца Керестеш-Фишера и хортијевско-мађарске окупационе власти, кроз читаво време окупације радио у духу империјалистичко-фашистичких смерница окупаторских власти“. Оптужница је посебно акцентирала његову улогу у слању поверљивих извештаја о ситуацији у Бачкој на основу којих је креирана и извршавана мађарска окупациона политика, пре свега „у систематском поробљавању словенских, а у првом реду српског народа, као и за уништавање свих напредних и слободољубивих елемената у Бачкој“. Међутим, Деакова главна кривица била је везана за рацију – што је „као велики жупан Бач-Бодрошке жупаније учествовао заједно са окупаторском војском и жандармеријом у припремању и спровођењу рације у Бачкој, у току које је на најзверскији начин побијено око 4.000 лица“. Оптужница је апострофирала и то да је Деак „својим радњама и делима починио кривично дело, ратни злочин покретања, организовања, наређења и помагања при масовним убијањима, осуђивања на смртне казне, хапшења, присилног иселјавања и одвођења у концентрационе логоре, интернирања и одвођења на присилан рад становништва Југославије, кривично дело ступања у политичку сарадњу и примања службе у органима непријатељске власти, као и кривично дело помагања стране државе, која се налазила у рату са Југославијом, предвиђена чл. 3 тач. 3, 6 и 9 Закона о кривичним делима против народа и државе“.¹⁸

Другооптужени, др Милан Л. Поповић, представник бачких Срба у мађарском парламенту, био је оптужен као директно одговоран за припремање и организовање рације у Новом Саду, затим „одобравања акта насилног одузимања Бачке и Барање од Југославије и њихово прикључење хортијевској Мађарској“, те због говора у мађарском парламенту 15. јула 1942. којим је покушао да скине одговорност за рацију са хортијевско-мађарске владе и пребаци је на српски и јеврејски народ, и „лажним представљањем чињеница убеди светску јавност о исправности својих поступака и да бар донекле поправи поразан утисак који је крвава рација учинила и да тиме побољша међународни положај Мађарске“. Међутим, оптужница га је највише теретила за антикомунистичку и антибольшевичку делатност, као и покушај стварања војних јединица четничког покрета Драже Михаиловића у Бачкој.

Треће оптужени Ђула Крамер одговарао је као председник ДМКСЗ-а за фашистичку индоктринацију мађарског народа у Бачкој, што је за читаво време окупације у низу говора величао Хортија и распиривао мржњу према Србима, „те тиме стварао предуслове за бездушну, злочиначко истребљивање наших народа. Као члан Горњег дома изгласавао је све законске предлоге који су ишли ка повећању ратног напора

¹⁸ Оптужница је теретила Деака и да се „повезао са реакционарним бачким Србима у циљу сламања народнослободилачког покрета“. (МВ. АЗ, бр. 22047).

фашистичке Мађарске против савезника и за коначно уништење народноослободилачког покрета у Бачкој“. Као и Деаку и њему је суђено по члану 3. тач. 3 и 6. Закона о кривичним делима, по којима је био крив за покретање, организовање и помагање масовних убијања, мучења, исељавања, одвођења у логоре и присилан рад становништва Југославије.

Геза Батори, командант жандармерије за новосадски округ, одговарао је, највише због тога „што је издавао својим подручним органима налоге за хапшење родољуба, одводио у тзв. Армију и предавао их злогласним органима Јожефа Хоркаија, шефу жандармеријских иследника и Кун Бертолану, шефу специјалне полиције чиме је нанео велике штете народноослободилачком покрету, као и личним учешћем у рацији“.

Међу оптуженима био је и Ђула Зомбори, шеф новосадске полиције који је на тој дужности био од јула 1941. до априла 1944. Њега је оптужница теретила због учешћа у рацији, а због сличних разлога одговорали су Јожеф Талијан, виши полицијски инспектор мађарске полиције у Новом Саду који је на тој функцији био од новембра 1941. до априла 1944. и др Јожеф Кењеки, полицијски саветник у Новом Саду од августа 1941. до марта 1943. Последњи оптужени у овом процесу био је Петер Кнези „који је као пословни председник мађарског трговачког и занатског друштва *Барои* радио на планском уништавању трговаца и занатлија немађарске народности“, а као председник Католичког круга „у заједници са идејним вођом и духовним преседником овог удружења, ратним злочинцем, свештеником Ференцом Швраком за читаво време окупације радио на расприривању националне и верске мржње, која је имала за последицу масовно исељавање, убијање, интернирање и мучење словенских народа и Јевреја у Бачкој“.

Ово јавно суђење временски се поклапало са предизборном активностима нове власти за Уставотворну скупштину и оно је било у функцији борбе против поражених снага, не само ратних злочинаца већ и грађанских слојева. Зато није нимало случајно што су комунисти желели да се суђење оконча пре самих избора.

После вишедневног јавног суђења, Војни суд Треће југословенске армије у Новом Саду, којим је председавао мајор Вук Драговић, донео је 1. новембра 1945. пресуду којом су: др Лео Деак, Милан Л. Поповић, Ђула Крамер и Ђула Зомбори осуђени на смрт стрељањем, а Геза Батори и др Јожеф Кењеки вешањем. Једино је Петер Кнези „осуђен на казну лишења слободе са принудним радом у трајању од шест година и на губитак политичких и појединих грађанских права, сем родитељског, у трајању од четири године“.¹⁹

¹⁹ У судском процесу Деака је бранио сомборски адвокат др Еде Палашти, Милана Л. Поповића новосадски адвокат Радуско Илијић, Гезу Баторија, Федор Адамовић из Н. Сада, Ђулу Зомборија, Никола Антоновић из Н. Сада, а Ђулу Крамера, Јожефа Кењекија и Петера Кнезија новосадски адвокат Милоје Арсин. (МВ. АЗ, бр, 8402).

Преко својих адвоката сви оптужени поднели су вишестепеном суду жалбе. Посебно је занимљива жалба М. Поповића који је судским органима замерио „да је расправа трајала 69 сати и 2 минута, кроз пуних девет дана, а радило се и недељом, мада је она требала бити прекинута у смислу Изборног закона 31. октобра, а настављена после избора“. Протествовао је и „што му није било дозвољено да у завршној речи изнесе своју одбрану“, а од четрдесет сведока који би сведочили у његову корист, посебно о заслугама за спашавање деце из Шарварског логора, саслушано је свега пет и то по његовој процени безначајних. Жалбу је закључио речима: „Ма како мени било, ја кличем – *Да живи најредна Нова Југославија*“.²⁰

У својој жалби др Деак је истицао да је одувек био пријатељ Срба и да се свим силама трудио да се рација не прошири на целу Бачку, и посебно, да се не осећа кривим јер се није после рата скривао, очекујућу захвалност, пре свега, српског становништва „које је у току рата штитио“.²¹

За разлику од њих, Ђула Крамер је посебно истицао да је у време Краљевине Југославије био лојалан грађанин, а да се против комуниста и партизана није изјашњавао ни речју ни писањем ни пре ни за време окупације.²²

Војно веће Врховног суда ДФЈ није прихватило ниједну жалбу оптужених уз образложење „да је првостепени суд према утврђеном чињеничном стању правилно донео пресуду“.²³ Егзекуција над оптуженима извршена је јавно у Жабљу и Новом Саду.

Војвођанска јавност, а посебно мађарска штампа у Војводини са великом пажњом је пратила судске процесе ратним злочинцима који су се одвијали у суседној Мађарској почетком 1946. Већ 10. јануара стрељан је Ласло Бардоши, председник владе, а на смрт су осуђени и Јожеф Граши и др Мартон Зелди. Тим поводом шеф југословенске мисије у Мађарској, пуковник Обрад Цицмил, упутио је Савезничкој контролној комисији у име југословенске владе захтев да се ратни злочинци Граши и Зелди изруче Југославији што су савезници (Американци) и учинили већ 17. јануара 1946. године.²⁴ Сличну судбину доживео је и Ференц Фекетехалми-Цајднер, који је 22. марта у Мађарској такође био осуђен на смрт. И он је, као и други који су чинили ратне злочине у Бачкој, био изручен југословенским судским органима.

²⁰ МВ. АЗ, бр, 8443.

²¹ МВ. АЗ, бр, 8310.

²² МВ. АЗ, бр, 8461.

²³ МВ. АЗ, бр, 8404.

²⁴ МВ. АЗ, бр, 8565.

Током 1946. настављено је у Војводини са суђењима за ратне злочине посебно у вези са рацијом, али се сада више водило рачуна да се у судске процесе због политичких разлога укључе и чланови суда из редова мађарске националне мањине.

Те године највећа пажња поклањала се суђењу Ференцу Фекетехалми Цајднеру, Јожефу Грашију, Лајошу Галу, др Мартону Зелдију, др Ернеу Бајшаиу, др Миклошу Нађу, Ференцу Бајору и Павлу Парепетићу. У детаљном истражном поступку саслушано је на стотине сведока, а ратни злочинци су се међусобно оптуживали у циљу умањивања личне одговорности што на суђењу 1945. није било приметно. После суочења са оптуженима Фекетехалми Цајднер упутио је писмо јавном тужиоцу Војводине С. Кузмановићу којим се одрицао сваке систематске одбране. Посебно је истакао: „Снашам као и сви чланови војне хијерархије део одговорности за жалосне догађаје у Бачкој 1942. године. Немајући ни документа ни сведоке одбрана би ми се састојала у томе да смањујем ту одговорност, повећавајући тиме одговорност мојих предпостављених. Оваква борба не одговара мојој природи. Да сам доспео доде као оптуженик то објашњава великим делом исто другарство због којег сам дуго чувао имена оних који су вршили злочине. Надамном можете извршити смртну казну јер сам се борио против ваших националних стремљења. Не привлачи ме дуго ропство које би било ваљда најбољи резултат једне ружне игре, тј недостаје борба старих другова пред страним судом. Дуго робовање – обзиром да сам како телесно, тако и душевно у болесном стању – било би горе од смрти. Једина ствар коју желим чврсто да тврдим и сведочим пред лицем свезнајућег Бога јесте да сам за чињења и реторзију добио одређене заповести, али сам се и уздржавао од сваког претеривања, а свака моја издата заповест и свако извршено деловање било је хумано и поштено“.²⁵

Оптуженима је суђено на основу члана 13. ст. 2 Закона о кривичним делима против народа. И ово суђење било је у функцији јачања нове власти пред предстојеће изборе, сада за Уставотворну скупштину Србије. На предизборном митингу 20. октобра 1946. Пал Шоти, тада један од највиђенијих мађарских комуниста, најавио је суђење ратним злочинцима и истакао „да ће целати одговарати пред народом Војводине за своја недела, дакле и пред мађарским народом који са нестрпљењем очекује позивање на одговорност свих фашистичких крволока“.²⁶ Суђење је отпочело 22. октобра 1946. и трајало пуних осам дана.

Првооптуженом Ференцу Сомбатхељиу, начелнику мађарског Генералштаба, суђено је због улоге мађарске војске, као немачког савезника, у бројним убијањима и пљачки окупираних области и неzaштићеног становништва, те „што је у време Војне управе организовао

²⁵ МВ. АЗ, бр, 8561.

²⁶ *Слободна Војводина*, Нови Сад 22. X 1946, 3.

специјални војни суд којем је главни задатак био угушење народноослободилачког покрета“, и што је био један од главних организатора рације у јужној Бачкој.

Другооптуженом Ференцу Фекетехалми Цајднеру суђено је као команданту Пете сегединске армије и непосредном наредбодавцу за извршење рације преко пуковника Ласла Деака. Оптужен је такође и због лажних извештаја у којима је Шајкашку, Нови Сад и Стари Бечеј представио као средиште великих ратних операција како би убедио немачког савезника у потребу мађарског војног ангажовања на тим просторима у циљу слања што мањег броја мађарских војника на Источни фронт, али и сламања Народноослободилачког покрета и решавања јеврејског питања.

Као војни командант града у време рације у Новом Саду Јожеф Граши је одговарао „што је своје потчињене нагонио на крвава зверства“, а Лајош Гал, командант жандармеријске школе у Н. Саду, за „систематско васпитавање и припремање питомца за вршење недела и насиља над невиним српским и јеврејским становништвом“. Мартона Зелдиа, жандармеријског поручника који је са својим питомцима из Сексарда дошао у јужну Бачку „са специјалним задатком и овлашћењима“, оптужница је теретила као „најкрволочнијег злочинца“.

Међу оптуженима била су и двојица носилаца цивилне власти – др Ерне Бајшаи, поджупан Бач-бодрошке жупаније и др Миклош Нађ, градоначелник Новог Сада. Према наводима оптужнице Бајшаи је организовао „целокупну окупаторску управу у духу закона фашистичке Мађарске, спроводио шовинистичку политику и расприривао националну и верску мржњу“, а Нађ због новосадске рације и изражене антисемитске политике.

Командант града Новог Сада првих месеци окупације Ференц Бајор терећен је због наредбе о присилном исељавању српских колониста насељених у Бачкој после 1918, али и због тога „што је приморао новосадске Јевреје да априла 1941. године прикупе пет милиона пенга и плате порез мађарској држави јер су били двадесеттри године лојални грађани Југославије“.

Павле Парепетић, новосадски трговац и припадник мађарске обавештајне службе, према оптужници „нанео је огромне штете народноослободилачком покрету, али је и као члан одбора за рацију одлучивао о судбини приведених лица“, а посебно се „истицао својом грамзивошћу у пљачкању имовине побијених Срба и Јевреја“.²⁷

Оптужницу је прочитао заступник јавног тужиоца др Карољ Ђетваи, а пресуда је изречена 30. октобра 1946. Ференц Фекетехалми Цајднер, Јожеф Граши и Мартон Зелди осуђени су на смрт јавним вешањем, а остали јавним стељањем и на конфискацију целокупне имовине. Из-

²⁷ МВ. АЗ, бр, 8538.

вештач *Слободне Војводине* забележио је „да је изрицање пресуде у судници дочекано дуготрајним бурним аплаузом присутног народа и учесталим узвицима: *Живео народни суд, живела њ правда, Смрти рајним злочинцима* итд. На тај начин манифестовао је народ своју радост што су виновници страховитих дана окупације и рације кажњени праведном казном – казном која треба да стигне све оне који су били саучесници, организатори и наредбодавци свих оних грозота које су наши народи од априла 1941. године до ослобођења проживели“.²⁸

Пошто је Президијум Народне скупштине ФНРЈ одбио захтев за помиловање, 4. новембра извршена је јавна егзекуција осуђених у Новом Саду, сем Ференца Фекетехалми Цајднера који је јавно обешен истога дана у Жабљу. Јавним егзекуцијама требало се дати извесно задовољење породицама страдалих Срба у рацији. Међутим, и после њих владало је велико међунационално (српско-мађарско) неповерење.

И следеће, 1947. године, бележе се појединачна суђења ратним злочинцима, посебно одговорнима за рацију које је југословенским властима изручивала Мађарска која је и тим гестом желела да докаже своју спремност, не само да за злочине одговарају кривци него и жељу за успостављањем добросуседских односа у циљу изградње народнофронтовског система. Међутим, ти ће се ондоси у многome покварити у време сукоба са земљама чланицама Информационог бироа.

Одлуком Главног извршног одбора Народне скупштине АПВ од 1. новембра 1947. престала је са радом Покрајинска комисија за утврђивање злочина окупатора и његових помагача,²⁹ а од тада све судске послове преузело је Јавно тужилаштво Аутономне Покрајине Војводине.

ALEKSANDAR KASAŠ

POSTWAR TRIALS FOR CRIMES AGAINST SERBS AND JEWS COMMITTED IN BACKA IN 1942

Summary

The occupations of Bačka, in April 1942, started off acts of genocide on the part of the Hungarian invader against the Serbian population. However, within a single month, in January 1942, in the famous raid, Horthy's Hungary showed that the »Serbian issue« would be dealt with even more radically and that new policy would henceforth include anti-Semitism.

²⁸ *Слободна Војводина*, Нови Сад, 30. XI 1946, 3.

²⁹ АВ. Ф. 183. бр. 1067/947.

When Bačka was liberated in October 1944, the Hungarian national minority was at first punished collectively but by the end of November of the same year trials were organized only for those held most responsible.

This work lends special attention to trials held in October 1945 and those organized in the same month of the following year, for individuals, military and civilian, who had taken active part in the January raid. The purpose of these trials was not only to punish war criminals but also to give satisfaction to the families of the Serbian victims and thereby to help ease the occupation. The trials also served to strengthen the position of the Yugoslav Communists in the first postwar years and were, in both instances, appropriately organized just before the elections and given great publicity and importance.